

מושב חיטין תרפ"ה – פרקי יומן

אסתר כספי

מבוא

הדפים הבאים הם מבחר קטעים מיומן שכתבתי במשך שנת הלימודים תרפ"ה, בהיותי בת תשע ותלמידה בכיתה ד' של בית-הספר העממי במושב חיטין (כיום כפר חיטים) שלייד טבריה. היומן מחזיק 171 דפי מתברת (20×16 ס"מ) ברווח כפול. הטקסט הועתק כאן ללא שינוי הכתיב ובתוספת סימני פיסוק בלבד. כמרכן הוספתי ביאורים בשולי הטקסט. ניהול היומן היה בגדר חובה שהטיל המורה על תלמידי הכיתה; הוא בדק אותו לעתים רחוקות, כמסתבר מנדירות חתימתו על דפיו, ולא שינה ולא תיקן בו דבר.

התקופה שמדובר בה ביומן היא השנה השנייה להתיישבות אנשי 'המזרח' במקום. אדמת חיטין היתה מן הקרקעות הראשונות שנגאלו על-ידי הקרן הקיימת. בשנת 1914 נעשה נסיון ראשון, שלא עלה יפה, ליישב עליה קבוצת פועלים, ובשנת 1924 נוסד מושב חיטין, שמנה 40 משפחות. כעבור שמונה שנים נעזב המקום בגלל תנאי קיום קשים, מחסור במים ובעיות אחרות. בשנת 1932 התיישבו במקום חברי ארגון 'התקווה', ואף הם נטשוהו לאחר שנתיים. במקומם באו בשנת 1936 חברי ארגון 'הקוצר', יוצאי בולגריה, שהניחו את היסוד למושב כפר חיטים של ימינו. השם חיטין, או חיטים, מקורו בשם הארמי כפר חיטייא, הנזכר בתלמוד ובמדרשים.¹ מושב חיטין נתקל בקשיים חמורים כבר בראשית דרכו. המוסדות המיישבים לא הכשירו את המקום מראש, ולא הכינו את האנשים כראוי להתיישבות חקלאית. הקרקע היתה טרשית ולא נוחה לעיבוד, ואספקת המים ליישוב עוררה אף היא קשיים רבים. כמרכן פרצו מפעם לפעם סכסוכי קרקעות עם ערביי הסביבה, שהיו כרוכים בריב שכנים והתדיינויות בערכאות, ואלה הפריעו למהלך התקין של החיים והעבודה. נוסף על כך, גם בין המתיישבים לבין עצמם לא שרר שלום-בית, וזאת בגלל ההרכב האנושי, שנקבע על-ידי 'המזרח' וכלל 16 משפחות מחברי 'הפועל המזרחי', 16 מ'המזרחי

1 ראה: ד' וילנאי, 'כפר-חטים', אנציקלופדיה אריאל, ד, תל-אביב תשל"ז, ג, עמודה 3741.

אסיה ויצחק גלמן (הורי המחברת)

הצעיר, ר-8 מ'המזרחי'. חלק מן המשפחות כלל לא התאימו להתיישבות חקלאית, ואנשי הפלגים השונים היו חלוקים בהשקפותיהם ובדעותיהם.²

אחד מראשוני המתיישבים במקום, נתן גרדי, מעיד בספרו 'פרקי חיים של חלוץ דתי': 'בתוך המשבצת של 4000 דונם שהיו מיועדים למושב, היו עדיין הרבה חלקות שייכות לערבים ומעורבות בין החלקות של היהודים, והן נגאלו תוך ישיבתנו במקום'.³ בקשר לחלק מקרקעות אלה

עירערו [הערבים] בפני הערכאות ואף זכו בפסקי הדין, ובתגובה פשטו על שדות המתיישבים והשמידו את הגידולים החקלאיים... לרשות המושב עמד מעיין קטן, נמוך ב-250 מטר מהגבעה שעליה שכן המושב, וכשמילאו חבית אחת היו צריכים לחכות עד שהמעין יתמלא שוב... מימיו הובלו [בעגלה] בחביות... או על חמורים עמוסים בארבעה פחים... לחצרות הבתים וסיפקו את הצרכים המידיים של הישוב בלבד. האדמה היתה רזה מאוד ובעומק קטן היו סלעים. הדרך למושב עברה בוואדי עמוק... שהקשה בחורף על הקשר עם טבריה. אנחנו היינו אז אחוזי התלהבות בלתי רגילה והתרגשות מעצם עלייתנו להקים ישוב במקום שומם וגם מחוסרי כל נסיון בענייני התישבות. על כן לא שמנו לב למחדלים הנ"ל ומוכנים היינו לכל סבל, ובלבד להקים ישוב חדש בא"י.⁴

2 השווה: ח"י פלס, 'ההתיישבות הדתית בארץ ישראל בשנות ה-20 וה-30', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ו, עמ' 46-48; ז' אלפסי (עורך), תורה ועבודה בחזון ובמעש, ירושלים תשמ"ה, עמ' 203-204; מ' זגורודסקי, 'מושבה עלובה', התור, ח (תרפ"ח), גל' יח, עמ' 3-4; ג' גרדי, 'מכתב מכפר חטיים', שם, גל' כב, עמ' 8. ר' בנימין, 'רשמי דרך', הארץ, 21.11.1924.
3 ג' גרדי, 'פרקי חיים של חלוץ דתי', תל-אביב תשל"ג, א, עמ' 187-190.
4 שם, ב, עמ' 74-75.

ואילו בספרו של עבר הדני נאמר: 'מתישבי חיטין הוכילו מים בחביות ובינתיים הקק"ל תכננה [להעביר] מים בצנורות מן הכנרת ולהעלותם להר, שעליו המושב, במשאבות. אך תקלה נפלה בתכנון והמים לא עלו עד שנעזב המושב'.⁵

אני לא נמנית עם ילדי המתישבים במקום. עליתי ארצה מרוסיה בשנת 1923 עם הורי, אסיה ויצחק גלטמן (לימים כספי), אחרי שיצאנו משם בחופזה ובחשאי, כיוון שאבי היה רוקח ובעל בית-מרקחת, והשלטונות גייסו אז את הרוקחים לעבודת הצבא. בדרכנו ארצה נאלצנו להמתין שנה בלבוב (אז פולין) לקבלת רשיון עלייה. בנוסף לרוסית, שהיתה שפת-האם שלי, וליידיש שקלטתי בבית סבי ברוסיה, למדתי שם לדבר ולקרוא פולנית ואף לכתוב בה מעט. וכך, כבואנו לארץ, כבר היתה העברית שפתי הרביעית. אף שהיומן כתוב באוצר מלים עשיר יחסית ובעברית הנמלצת של אותם הימים, ניכר מן התחביר, הלקוי פה ושם, שהשפה חדשה בפי הכותבת. סמוך לבואנו ארצה קיבל אבי משרת רוקח בבית-המרקחת שהיה ליד מרפאת 'הדסה' בטבריה; שם חלה ונפטר בגיל צעיר בסוף השנה הראשונה לעלייתנו. אחרי מותו קיבלה אמי, שהיתה אחות ומיילדת מוסמכת, משרת חובשת מטעם 'הדסה' בחיטין.

מן היומן עולים תיאורים של תנאי החיים הקשים אשר שררו במקום. הכל גרו בצריפי עץ פשוטים, ואף מוסדות הציבור — ובהם בית-הכנסת, בית-הספר, המזכירות וכן גם המרפאה, שהוקצו בה מגורים לחובשת ולאחד המורים, שהיה רווק — שוכנו בצריפים. התנאים הסניטריים היו פרימיטיביים ביותר, ומחלות שונות, ובהן המלריה, פקדו את כולנו. ואם לא די באלה, שרץ המקום נחשים ועקרבים, שמפעם לפעם חדרו גם אל צריפי המגורים. במקום לא היה רופא, ואת החולים שנוקדו לאשפוזו היו מסייעים בעגלה, תוך טלטולי דרך קשים, לבית-החולים 'הדסה' בצפת. אמי עבדה יום תמים במרפאה — היו אז מקרים רבים של דלקות עיניים וגרענות, בייהוד בקרב הילדים, וכן פצעים למיניהם ושאר חלאים מן המניין שלא חייבו את טלטולו של החולה אל הרופא בטבריה או אל בית-החולים בצפת. לאחר יום עבודה במרפאה היה עליה לערוך ביקורי-בית, ובלילות היו מזעיקים אותה לעתים תכופות אל יולדת (נשי המושב נהגו ללדת בביתן), שם היתה טורחת כל הלילה ולמחרת בבוקר חוזרת לעבודתה במרפאה. נוסף על כך כללה משרת החובשת בחיטין גם ביקורים קבועים במושבה מצפה, שלא מנתה אלא עשרה בתים, ולא היה בה שום שירות רפואי משלה.

במושב היה קיבוץ-גלויות של ממש: יוצאי רוסיה, פולין, ליטא, רומניה, ואפילו עולה אחד מארצות-הברית ואחד מתימן, שנשא את אחות שכנו, יוצא פולין. כפי הזכור לי התנהלו במקום חיי חברה ערים. הגורן שימשה 'מועדון' חברתי לכל אנשי המושב, ילדים כמבוגרים, ובלילות הקיץ היו עולים משם קולות זמרה וצהלה. במקום היתה גם קבוצת פועלים,⁶ שניהלו אורח-חיים שיתופי בצריף שהוקצה להם, ותרמו את חלקם לחיי החברה במקום.

בלילות היו התנים מגיעים עד לחלונות הצריפים, ומחרידים את שנתנו בלילותיהם הנוקבות. בגיא שבין שני ההרים — זה שבראשו שכן מושב חיטין וזה שממול, שעמדה עליו המושבה מצפה — עברה דרך עפר, ובה התנהלו שיירות הגמלים של הערבים בדרכם מן העיר אל כפריהם

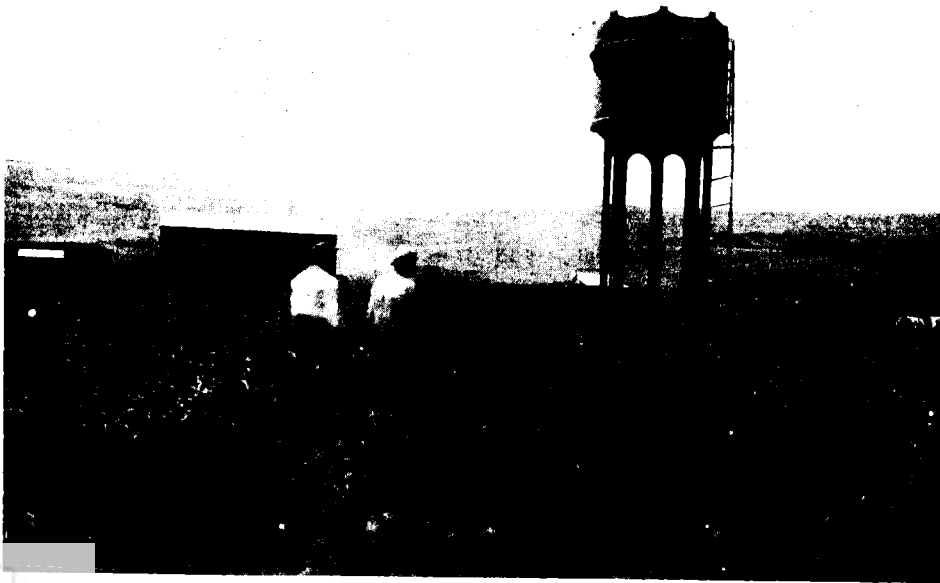
5 ראה: א' עבר הדני, ההתישבות בגליל התחתון, רמת-גן 1955, עמ' 564-565 [להלן: עבר הדני].
6 מדובר בקבוצת הנצי"ב של 'הפועל המזרחי', שישבה בחיטין בשנים תרפ"ד-תרפ"ו, חברה הועסקו בעבודות חקלאיות בחיטין ובמושבה מצפה וכן בהנחת קו צינורות המים וברעיית העדר של המושב.

שבסביבה. לעתים קרובות הייתי נרדמת לצלילים אקזוטיים של נגינת חליל מלווה זמרור חדגוני לקצב התנוודות של דבשות הגמלים, שהגיעו לאוזני מן הוואדי. בעיקר משתקפים ביומן הווי בית-הספר וחי החברה של הילדים. בית-הספר וכן בית-הכנסת ומזכירות המושב שוכנו בצריף אחד, 12 מטר אורכו ו-8 מטר רוחבו.⁷ בשנת תרפ"ה היו בבית-הספר כעשרים תלמידים בארבע כיתות, בממוצע חמישה בכל כיתה, ושני מורים. ארבע הכיתות למדו בשלושה חדרי לימוד, שאחד מהם שימש גם חדר-מורים לעת מצוא. המורים נאלצו לתמרן בין הכיתות ולהרבות בשעות של 'עבודה עצמית'. בדיווח, חתום בידי אחד המורים, על-גבי טופס של מחלקת החינוך, נאמר על כיתות ג' וד': 'שתי הכתות משתתפות שעתים בלמודים משותפים'. בתוכנית הלימודים הושם דגש על חינוך מסורתי, שכלל לימוד משנה וגמרא (גם לבנות) בצד הלימודים שהיו מקובלים בבית-הספר של רשת החינוך הכללית: חשבון, תולדות ישראל (על-פי 'קורות העברים', עיבוד א' לובושיצקי בעקבות ש' דובנוב, ורשה תרפ"ג); ספרות עברית ('ספרנו', ד, מקראה ערוכה בידי יש"י אדלר, י' יחיאלי, פ' אורבך ומ' קרישבסקי בהשתתפות ד"ר נ' טורוב, יפו תרע"ט), לימודי הטבע ('תורת הצמחים' מאת י' אביזהר, ירושלים תרפ"ג); בצד ספרי-קריאה שהיינו קוראים בכיתה. בין אלה היו: 'סיפורי יוסיפון' (מעובד בידי י' בן-גוריון הכהן, ורשה תרס"ה), 'חכמת שלמה המלך: ספור בידי שלמה בן-דוד מלך ירושלים' (מאת א' פיורקו, ורשה תרנ"ג), 'זכרונות לבית דוד' (מאת א"ש פרידברג, ורשה תרנ"ג), 'עכסה בת כלב' (מאת ישראל שף, ורשה 1911), 'הלב' (מאת אדמונד ד'אמיצ'יס, ורשה 1923), ועוד. בין הספרים שקראתי להנאתי זכורים לי 'רובינסון קרוזו' (תרגום א' ברש, יפו 1921), 'הכרון מינכהאוזן' (תרגום א' פוירשטיין [המאיר], פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ג), 'יחפהפיה' (מאת ב' אורבך, תרגום י' שף, פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ג), 'המוהיקני האחרון' (מאת ג"פ קופר, עיבוד י"נ לבנר, ורשה תרנ"ז), ורבים אחרים. דרכי הבידור שלנו, הילדים, היו הצגת 'חזיונות' (מחזות) במסגרת בית-הספר לרגל החגים השונים; 'תמונות חיות' סטטיות, שהצגנו בינינו לבין עצמנו בגדר משחק ושתיארו מעמד מסוים מתוך אחת האגדות שקראנו או מן המחזות שהוצגו בבית-הספר; משחק ב'ערים ומושבות', שתכליתו היתה להחדיר בנו את ידיעת-הארץ; משחקים שונים על-גבי נייר, כגון: 'אהבה, שנאה, קנאה, ידידות'; משחקי 'פאנדים' (קנסות), למשל הימנעות מהזכרת מלה מסוימת, שהוסכם עליה מראש, על-ידי עקיפתה בפרפרזה; וכמובן, משחקי הילדים הקלאסיים, כגון: 'תופסת', 'מחבואים' ומשחקי כדור למיניהם. ועל כל אלה — טיולים בחיק הטבע, חלקם בלוויית המורים, להכרת הסביבה על עברה ההיסטורי וצמחייתה העשירה; אך לרוב, כמעט מדי יום ביומו במוזג-אוויר נוח, בחברת הילדים בלבד. היינו ילדי טבע מובהקים, וביילינו שעות רבות בשיטוט בהרים ובגאות בנוף המרהיב, הנשקף אל הכנרת, וכלי ספק הושפענו מיופיו ולמדנו לאהוב אותו לאורך ימים. עם זאת הרבינו בקריאה. לעתים קרובות, לפעמים יום-יום, הייתי מחליפה ספרים בספריית בית-הספר, ששכנה כבוד בחדר מגוריו של המורה, מן-הסתם מחוסר מקום מתאים יותר.

לאחר שישבנו במקום מעט יותר משנה, עייפה אמי מהתקפי הקדחת, שחזרו ופקדו את שתינו, ומן העבודה המפרכת יומם ולילה והאחריות הכבדה שהיתה כרוכה בה באין רופא במקום. היא

7 תרשים של צריף זה מצורף למכתב מיום א' באדר תרפ"ו, ממוזכר המושב אל מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית, תיק החינוך בגליל התחתון, אצ"מ, S2/164II. המכתב נשלח לפי דרישת מחלקת החינוך לשם העברתו אל הרופא המחזי בשכם, שאיים לסגור את בית-הספר אם לא יושפרו בו 'התנאים הסאניטריים הלקויים וגרועים כל כך'.

מגדל המים
במושב חיטון

ביקשה – וקיבלה – העברה בחזרה לטבריה, שם עבדה במרפאת העינים של 'הדסה', ומשם, כעבור שנה נוספת, עקרנו לרחובות והשתקענו בה. כאשר ביקרתי במקום לאחרונה, בשנת 1988, לא מצאתי כל זכר למה שהיה, פרט למגדל המים הישן, המתנוסס עדיין במרכז היישוב החדש, מעין סמל להמשכות, שלמרות הכל נתקיימה עד היום הזה.

היומן

יום חמשי, ל' חשוון, שנת תרפ"ה

נראתה לפנינו דרך קשה מאד כמו שנאה לשובבים כמונו. אנחנו לא שמנו לב לדרך ונתחיל לרוץ. היינו בחצי הדרך והנה אנחנו רואים את הקבר. בראותנו כי הננו קרובים לו רצנו יותר מהר וכמעט התגלגלנו מההר. בהגיענו לשם טפסנו ועברנו גדר ונכנסנו פנימה. על המצבה שמנו אבנים קטנות וכתבנו את שמותינו ונשב לאכל. גמרנו אכילתנו והמורה שאל מי יכול לספר איזו אגדה מרבי עקיבא. ילדה אחת ספרה, ואחר כך הלכנו לטבריה. באנו לטבריה, נכנסנו לבית ספרם של הטבריינים, ואחדים מאתנו הלכו העירה לקנות צרכי אכל. כאשר שבנו מן העיר נחנו קצת, ואחר כך הלכנו לראות את עתיקות טבריה. הלכנו קדם לקבר הרמב"ם ואחר לקבר רבי יוחנן בן זכאי, וגם שמה כתבנו את שמותינו, ונלך לבית החשמל להסתכל במכותותיו.⁴ המורה באר לנו מה

עוד אתמול הודיע לנו המורה שנלך לטיל. למחרת התאספנו בבית הספר, הפעמון צלצל ואנחנו הסתדרנו בשורה יפה והלכנו למצפה. בדרך ראינו הרבה כרכמים וסְתוּוֹיֹת¹ ועוד פרחים וצמחים שונים. עלינו על ההר בקשי גדול ואחר כך, כאשר ראינו את אהלי הקוקזים² הגרים על יד מצפה, שמחנו מאד ובשארית כחנו עלינו הלאה. הגענו למצפה ואכלנו את ארוחותינו, וחיכינו למצפים,³ עד שהצטידו גם הם, ונלך ביחד בדרך המובילה לקבר רבי עקיבא.⁴ יצאנו לדרך על סלעים וקוצים, אני לקחתי את המקל של המורה ונשענתי עליו וההליכה הוקלה עלי, אבל כל יתר התלמידים והתלמידות פגרו מאד בלכתם. כשברוך השם הגענו עד הכביש, קמה בנו פתאם רוח גבורה, איזו גבורה לרוץ ולהגיע מהר למחוז חפצנו. עד מהרה עברנו את כל הכביש במרוצתנו, ואחר-כך

4 לפי מסורת עממית קדומה מצוי הקבר במרומי ההר המשקיף על טבריה ממערב.
5 ב'הישוב' מיום כ"ה בשבט תרפ"ה דוח על 'חשמואל העיר טבריה': 'כפי הבטחתו של ארון רוטנברג יש לקוות שסמוך לפסח כבר תואר כל העיר. העבודה מתנהלת במרץ רב ע"י קבוצת פועלים ומהנדסים המעמידים את העמחים ברחובות. הבנין הענקי הולך ונגמר ובקרוב יתחילו להעמיד ולסדר בו את המכונות שכבר נתקבלו.

1 סתווינות.
2 ראה: עבר הדני, עמ' 300. ושם נזכרת 'חזות הקוקאזים שאיזו להם קן מתחת למושבה מצפה'. בעיתון 'היום' הוורשאי מיום 6 בנובמבר 1925 נאמר שהמושבה הקוקאזית עתידה לקלוט 35 משפחות של מתיישבים חדשים. 3 לילדי מצפה.

ההלכתי תיכף לעשות את השעורים. לפנות ערב הלכתי והנה ראיתי את פנינה, בעלת תלתלים עם עינים שחורות ושזופה, ואת טובה, ילדה גדולה עם שערות עד כתפיה והולכת כמעט תמיד בחלצה אפורה, והלכנו. ופתאום והנה אנחנו רואות אור גדול בבית-הכנסת. נבהלנו מאד, שחבנו שזו היא שרפה. בבואנו לשם ראינו והנה יושב פועל אחד ומבשל במכונת פרימוס ופתאום והנפט נשפך מתוכו וכמעט נדלק השולחן הקטן...

יום רביעי, י"ד כסלו, שנת תרפ"ה

הבקר בשבתנו בבית-הספר והנה התקדירו השמים, ואנחנו למדנו עבודה עצמית, ואקרא בספר ספורים יפים וכל הילדים גם כן, ולבי היה מלא שמחה ועליצות עד אין קץ, ואני בעצמי לא ידעתי למה. אחר-כך היתה הפסקה והגשם החל לרדת. אני שתמיד אני עצובה מאד ברדת הגשמים נהייתי לתמהוני יותר שמחה מאשר בימות החמה. יצאנו החוצה, שחקנו ואחר-כך נכנסנו. למדנו וקדוק ואשב ואקשיב להמולת הגשם ולדברי המורה גם יחד, וזה היה כאלו כלי-זמרה שר איזה שירים משנים, ובשעור לא קרה דבר. אחר-כך היתה הפסקה גדולה. יצאתי החוצה והגשם שכן. שחקנו ואחד אחרי אחד נפלו והתגלגלו בכוח ואחר-כך הלכנו. אמנם רציתי מאד לשמוע גמרא והתחננתי אל המורה שיתן לי ללמד גמרא וגם היה לי תרוץ לזה, כי אנכי לא צחקתי מדיפתי טרחיהו, אבל המורה אף ילדה לא תלמד גמרא. הלכתי הביתה וקראתי ספר: 'חזיונות לילה'¹⁴ ואחר-כך באו הילדים. התאספנו ואולם את החזרה לא עשינו. הלכתי אחר-כך אל פנינה, שם היו טובה ושמעון ויהודה. ישבנו שם ויהודה התחפש. הפשיט את כובעו וחשב מטפלת לראשו, שם סנדלים גדולים ברגליו, לבש שמלת נשים ושם למרגלותיו כסא ונענעו כאלו ילד קטן, ויעשה העויות שונות ומשונות. צחקנו עד כי לא היה לנו כח, ואחר-כך התחפשה פנינה בבגדי אביה, והרכיבה משקפים על חטמה ולקחה את חרבה¹⁵ ותדמה לאיש צבא. אחר-כך לוינה פנינה ויהודה כברת ארץ ואחר-כך הלכתי בעצמי. זאת לי הפעם הראשונה שהולכת אני לבדי בלילה. אחר-כך באתי הביתה. בהכנסי מצאתי את המורה אצלנו. הלכתי אל המורה, החלפתי ספר וכתבתי את הדימון.

יום שבת, ט"ז כסלו, תרפ"ה

בבקר קמתי, התרחצתי ויצאתי החוצה. היה קריר קצת. אחר-כך אכלתי איזה דבר וישבתי לקרא ספר. פתאום ראיתי והנה סגלה הולכת אלי. בבואה חולתי מקרא ונשב קצת לשוחח. אחר-כך, כשנגמר המנין הראשון,¹⁶ הלכנו אל סגלה והנה נזכרנו שהיום יום הולדת של יהודה וכי יבאו ילדי טבריה. הלכתי מהר הביתה להחליש והלכנו אל יהודה. שם שחקנו בערים ומושבות, אחר-כך הלכנו למגדל המים¹⁷ וראינו מלמעלה עומד דלי וחבל קשור אליו והבנין נעשה גבוה. אחר כך נשנו אל הגדר שעשו אותה לדיוגמה למקנה ורקנו ושרנו שם כל הזמן, וכלם הרציאו ספר, כך היו לקנים. וילד אחד, שהיה לקן גדול ובכל מקום שפנה בקש סכר, שמו לו על פתו מלח ואמרו לו שזה סכר. הוא טעם ונבהל, פניו האדמו והוא התחיל רוקק וצועק כמשוגע. אחר כך הלכנו ללוחם. בהגיענו כמעט עד ביתנו נפרדתי מהחבורה והלכתי הביתה, וכל ילדי מושבנו הלכו ללוחם הלאה. באתי הביתה, אכלתי ואחר-כך כתיתי קצת ועליתי למעלה.¹⁸ ראיתי והנה עננה גדולה מכסה את פני

הרקיע. נצטעתי מאד וחשבתי: עננה, עננה, למה תורידו כל הזמן דמעות? החסר לך דבר-מה כי תבכי תמיד? הפסיק-ינא את בכיך ואז יהיו גם אחרים שמחים. נכנסתי לבית המוכיר ואחר-כך באה אמי ותקראני ללכת הביתה. אחר-כך הלכתי אל פנינה, שם שמחנו גם כן ורקדנו, ויהודה הראה לנו את התמונות אשר קבל-ליום הולדתו, ואחר כך הלכתי הביתה. ישבתי לכתב שעורים והנה פתאם אני שומעת שרים ורוקדים אצל המורה. ידעתי שהמורה עושה נשף. אחר-כך גמרתי לכתב ושכבתי לישון.

כ' כסלו, תרפ"ה

התעוררתי בבקר והנה אני רואה שאני לבדי בבית. התהפכתי מצדו הראשון לשני ולא יכלתי לישון. לרגעים נרדמתי ותיכף התעוררתי. פתאם נזכרתי שחפשיה אני היום. אין אנו לומדים. התלבשתי מהרה ואכל בחפז, ובזמן אכילתי היום איזה איש שיביט עלי ימצא בסקירה אחת שאני פה ולבי בחוץ. סוף כל סוף גמרתי את אכילתי, יצאתי החוצה ואיזה גיל לא אדע לבדי מהו קפץ עלי. התחלתי לרוץ ולשחק, ובחוף אחרי הגשם יש בחץ גדול וכמעט שברתי את אחת מרגלי לז לא הייתי על ידי ביתנו והתאחותי בקיר. נכנסתי וקראתי את רובינסון קרוז ואחר-כך באו רחל אשת המוכיר וגם המורה ושחקו בשתימת. אחר-כך אכלתי והילדים באו אל המורה. המורה גער בהם ואמר, משועשעים בגשם כזה באים לעשות חזרה. אחר-כך הלכתי אל פנינה, שם מצאתי את יהודה והתחלתי לשחק גם אתו ביד-אש.¹⁹ אחר-כך הלכנו אל המורה להחליף ספרים והוא לא היה בבית. ישבנו וחיכינו וראינו שאינו בא אז הלכנו. זינה שָׁפָר נשארה אצלנו. כה יעמדו עצובות מהגשם. כל רגע עולים חליפות עננים גדולים ושחורים, המנסיים את כל הארץ, הגשם מכה על הגגות ומחריש את האזנים. ובזמן בחץ נורא לבסוף הגיע הערב, נכנסנו הביתה וקראנו בספרים. לזינה נתתי לקרא ספרות חלק ²⁰, ואני קראתי את רובינסון קרוז...

כ"ב כסלו, תרפ"ה

בבקר בא אלינו איזה מין אדם בעל-בשר, ראש גדול ועבה לו וכובע חורף על ראשו. הוא בא על סוס, כנראה בא לרגלי ענינו. עמתי רגעים אחדים, הסתכלתי בו ופתאם באה אלי סגלה. עשינו תמונות יפות ושחקנו עד הצהרים. אחר-כך נכנסנו למורה. ראינו איך שהוא מציר את החלונות בשביל החזיון. אחר-כך הלכתי אל סגלה, שם השלמתי בינה ובין זינה. אכן עשיתי מצוה. כלום דבר קטן הוא בעיניכם להשלים בין חברות? שמחנו, ורקנו שמה והלכנו אלינו. רק סגלה הלכה וכלם הלכו איש לביתו. כשבאתי הביתה ראיתי את האורח מהבקר והוא מחפש את יתושי המלריה. אספר לכם דבר מצחיק. ידעו שיש לי במה להתפאר. כבר היתה לי מלריה, ובעיני אלה שלא היתה להם מלריה יש לי מה להתפאר. אבל לא זה הוא הדבר המצחיק, כי אם הדבר שאחרי שהיתה לנו קדחת שמנו כילה. למה הדבר דומה? לאיש שסגר את דלת אורותו אחרי הַגָּב סוסו. הגידו בעצמכם, האין זה דבר מצחיק? גם הארון בא אלינו לחפש את היתושים אחרי שהיתה לנו קדחת. אחר-כך הלכתי שוב אל סגלה. ישבתי קצת והנה נהיה חשך. הלכנו אל המורה. אנטיוכוס²¹ הלך עִפָּה, כנראה עָפָה מדבורו, שילד קטן המרה את פיו. הגענו ברוך השם לחצי הדרך ופגשנו את המורה. הוא אמר לנו שלא

19 משחק בין שנים, שבו אסור להזכיר מלה מסוימת, שהוסכם עליה מראש, והנכשל בלשונו משלם 'קנס' לחברו. השם 'יד-אש' הוא, כנראה, שיבוש שם המשחק בפולנית.
20 מקראה לביתה ד'. ראה פרטים ביבליוגרפיים במבוא.
21 הילד שמילא את תפקיד אנטיוכוס בהצגת 'חנה ושבעת בניה'.

14 מאת יהושע בן יעקב סיריק, ברלין תרס"ג.
15 מן הסתם חרב הקרטון שנתערה להצגת 'חנה ושבעת בניה'.
16 כאשר חזרו מבית-הכנסת.
17 מגדל-המים עמד בבנינו באותם ימים.
18 ראה לעיל, הערה 6.

מראה כללי של מושב חיטין

אינן צריכים אותם, מה מעציבים הם את רוחי. מחשבות כאלה עולות על לבי: אם בטבריה ישנם בתים והם חרבו מה יהיה פה עם צריפנינו? הלא נעוף כלנו בבת אחת לכנרת. כך עמדתי על הגוֹסְתֵרָא ואבחן את הרוח. והנה היא נושבת ממערבית-דרומית. הפלא ופלא, הרוח נושבת בחזקה ממערבית-דרומית והעננים נשאים ממזרח. הסוכלתי באפלולית רגע. כל עשב דק העולה פה ושם נע ונד לרוח הערב ומתוך כל הרממה הזאת עולה ובוקע קול איש המחמר אחר חמורו ואחיו קול דפיקות שוטו. כמדמה שהשוט רוקד על גבי החמור. ואחר כך גם זה נשתתק. דממה מלבד המית הרוח. עזבתי את החוף ונכנסתי הביתה. כאן דולקת המנורה ואמי יושבת וכותבת. אחר כך אמרה אמי שהיא הולכת לסגר את העופות. גם אני רציתי ללכת ואולם באו חברותי בתיה וחינקה ונשארתי בבית. שחקנו בסביבון ופתאום שמענו את צעדי המורה הולך. בתיה או חינקה, אשר לא שמעו היטב כי הולך בן-אדם שאלו מי זה מנגן. מלאתי פי צחוק, נגון יפה. שחקנו בסביבון, נכנס המורה ושחקנו יחד, אבל לא בכסף כי אם בתמונות ואני נשארתי חיבת למורה תשע ולבתיה חמש תמונות. אחר כך הלכו כלם והלכתי לישון.

כ"ה כסלו, התרפ"ה

הבקר קמתי ואורחני אשר היה אצלנו כל הזמן נסע. זה האורח שתארתי עם ספוריו ועם יתושו ביחד. ואני נפרדתי ממנו לא בשמחה כי ספוריו ומעשיותיו ואגדותיו היו כה נפלאים וכה נחמדים. בקצרה על כל דבר צר היה לי שהוא עחבנו. אבלתי וכתבתי את החשבון, ואחר כך שחקתי קצת. אחר-כך באה אמי מכל מהלכיה, ונאמר לי שהיא כבר לא תלך לשום מקום. שמחתי מאד. תיכף התרחצתי והלכתי לסגור את עופותינו עם אמי, כי אנחנו גרנו במקום אחד ועופותינו היו במקום אחר. התלבשתי בשלושה תרקמים²⁴ אחד על השני ועל הראש חבשתי כובע ועל זה התעטפתי בכפפה. כך הייתי מלבשה ושני נקשו זו לזו כמעט לא הרגשתי את ידי ואת רגלי.²⁵ בקשי נסחבתי אחרי אמי והגעתי ככה עד שם. סגרנו את העופות וחזרנו הביתה. רק נכנסנו הביתה ותיכף הלכנו לישון!...

תהיה חזרה. חזרתי הביתה, שתייתי תה ועשיתי את שעורי והלכתי לישון.

כ"ג כסלו, תרפ"ה

בבקר קמתי ועשיתי את שעורי, זאת אומרת קצת חשבון, וישבתי לקרוא ספר. קראתי זמן מה ואחר-כך סדרתי את ספרי. הגני עומדת ומסדרת והנה נכנסו שני ילדים ממחלקתי. מה יש? המורה שלח לקחת סדין בשביל החזיון. אמי נתנה להם סדין, אני כתבתי בצד את שמי, והם הלכו להם. אחר-כך רצתי אל הקברוצה²² לשאול אם כבר בא האופה וראיתי שכבר התחילו לעשות את הבמה. בערב בא האורח עוד פעם אלינו לאכל ויספר לי ספורים ואגדות יפים מאד. אחר-כך נכנסתי אל המורה ויצוה עלי להסיר את נעלי שימדדו את נעלי אנשי-הצבא ושומרי-המלך בשביל החזיון, והרוחתי אצלו עד שתי תמונות.²³ אחר כך נכנסתי הביתה, שתייתי תה וגם בא אלינו המורה, והמורה והאורח שחקו בשח-מת והרוחתי אצל המורה עוד תמונה אחת. אחר-כך הלכנו אל החזרה וגם האורח ואמי הלכו. נכנסנו ועשינו את החזרה על הבמה, ואנטיכוס היה חולה והמורה דיבר במקומו. אני עמדתי כל הזמן וחקיתי עד שיבא תורי, והנה בא תורי. דברתי על הבמה וסגלה עמדה על ידי וצחקה, והמורה חשב שזה אני ואמר לי לפני כל הקהל: אסתר, את רוצה לרדת מהבמה? נעלבתי מאד. מה עשיתי? הלא כל הזמן אני לא צחקתי. אחר-כך הלכנו איש איש לביתו והלכתי לישון.

ערב חנוכה, יום ראשון, כ"ד כסלו, שנת התרפ"ה

לפנות ערב שמעתי דבר אשר העציב והפחיד את רוחי. שמעתי שבטבריה ירד גשם חזק והתהפכו שלשה בתים ישנים. פחדתי היה אם ירד אצלם הגשם היום בראי יהיה אצלנו מחר. לכל ענן קטן חדרתי מאד ועצבי היה מתוך העננים. מה שונאת אני את העננים האלה כאשר

²² ראה במבוא, הערה 6.

²³ במשחק היי-אש, שגם המורה שמואלי, הצעיר בשני המורים, נטל בו חלק.

²⁴ אפודות. לא מצאתי את המלה בשום מילון, ואיני יודעת מה מקורה.

²⁵ בחורף תרפ"ה פקד את הגליל גל קור.

כ"ז כסלו, תרפ"ה

הערב התאספנו אל פנינה ונעשה שם את החזרה מ'הסיגרה של זקני',²⁶ ואחר-כך הלכו טובה ושמואל, ואני ובתיה עמדנו על יד השלחן ושחקנו באיזה משחק על ניר. ואחר-כך הדליק אביה של פנינה את הנר השלישי של חנכה וילכו לאלכל, ואני ובתיה עמדנו על יד הנרות כרואות שם איזה דבר ואמנם כמה זכרונות נפלאים האירו הנרות הללו! אחר-כך באו הילדים והמורה היה בטבריה ועל כן אמר לנו שנעשה את החזרה לבדנו. נכנסנו אל מקום החזיון ועלינו על הבמה והחזרה עלתה אי-נמוסית מאד. כלם צחקו ואף אחד לא הצליח זולת תנה ואנטיוכוס. יהודה אמר במקום שנים אשר חסרו ואת תפקידו, ואני אמרתי במקום אחת אשר חסרה ואת תפקידי. בסוף חנה צריכה לנפול היא לא נפלה או נפל בליכפלד. כלם התחילו לצחק ואני וטובה ומרכי גערו בהם. זה הוא בזיון רציני קראנו, מחר יהיה החזיון ועל הבמה נעשה גס-כך? אבל הם הוסיפו לצחקו. אחר-כך הלכתי הביתה וישבתי לכתב את היומן ואכלתי ואלך לישון.

כ"ז כסלו, התרפ"ה

בבקר קמתי ובשעה תשע או עשר הלכתי אל הבמה, שם הכינו את כל הדברים הנחוצים לחזיון ואחר-כך עשינו את החזרה. שומרי המלך הלכו עם כובעיהם וכידוניהם ומגני-רגל על רגליהם ומגנים גדולים בידיהם, ואנשי-הצבא עם כובעיהם וכידוניהם הפשוטים, ואנחנו בני חנה, וחנה, והמלך, והרץ ודיונוס²⁷ הלכנו בבגדינו הפשוטים, כי פחד המורה פן נקרע את בגדי הניר. אחרי החזרה התחיל פתאם יורד גשם. נקל היה להבין את צערו של המורה. הוא הזמין חמשה אוטומובילים²⁸ ואף אחד לא יבא בגשם הזה והחזיון בשביל מי יהיה? אחר-כך באו מעט אנשים והמורה התחיל להלביש את כל אחד. וחנה הגיע תורי לעלות על הבמה, עליתי וראיתי שהמלך לובש כתר זהב וכוכבי כסף מסביב, ארבעה שומרי-המלך מחזיקים כידוני כסף ואדם מסביב, עם זקנים קטנים אשר עשה להם המורה, ובגדיהם חצי תכלת וחצי ארגמן. כובעיהם מכסף וצבע ירקרק וחום בהיר, ומגני-רגל לרגליהם, ומגנים גדולים ועגולים בידיהם. דיונוס עמד לבוש שמלה ורודה ושלשלת כסף, וכובעו כסף וזהב, גם הוא עם זקן שחור. ואנטיוכוס, הוא המלך, לבש שמלת תכלת ולמטה כחצרות זהב. מסביבו באלכסון שרשרת זהב ועל שרווליו פסי כסף. אנשי הצבא עמדו בשמלות חצי ארגמן וחצי זהב חזק. כובעיהם היו למעלה סגלים ומסביב ורודים, בצורת כפה, וכידוניהם היו מצופים צבע ורד חזק וצהב. אנשי הצבא היו גס-כך ארבעה. כל בני חנה היו בכתנות ארוכות עם חגורות ועל ראשיהם פניות. חנה לבשה שמלה לבנה רקומה ארוכה עם שרוולים קצרים ופררו אותה עד לבלבי הפירה. צעיפה היה דק ולבן והיא לבשה אותו ממש כערביה. והפסל היה סמרטוט מלא סמרטוטים ועליו הסגור של פנינה. המורה ציר לו אף, פה ועינים ויעמידוהו באמצע החדר, והילדים הקטנים רקדו קדם כל, כלם עם שמלות לבנות וטרטים כחלים. אחר-כך היה חזיון חנה ושבעת בניה. החזיון הצליח עד מאד. אחר-כך היה חזיון מתבית והנפות ואגורת המלאך.²⁹ אחר-כך התלבשתי והלכתי הביתה ותיקף הלכתי לישון.

כ"ח כסלו, תרפ"ה

בבקר קמתי, יצאתי החוצה וראיתי שהילדים סוחבים כבר את הדברים שהיו בחזיון אל המורה. נליתי עליהם ובבואנו למורה קראנו חזיון בשביל פורים, והלכנו אל הקברוצה³⁰ ומשם סחבנו את הספסלים לכל בית. אני סחבתי ואגורת המלאך.²⁹ אחר-כך הלכתי משם אל סגלה, יורד גשם

אסתר גלטמן, בעלת היומן (1924)

גדול ולא יכלתי לשוב הביתה, ואיזיה שם הרבה זמן. אחר-כך באתי הביתה וכתבתי את שעורי ואכלתי והלכתי לישון.

כ"ט כסלו, תרפ"ה

הבקר הקיצותי ולא רציתי לקום. מה טוב ומה חם במטה. אך הגה נוכרתי, צריך ללכת לבית-הספר. חדל החפש. התלבשתי בעצלותי ואלבש את המעיל של אמי החם והארך, ועוד רעדתי. תארנו בנפשכם, קר כזה. בחוץ בחץ נורא, אני הולכת ותסחבת ורגלי טובעות בבך-אך הנה באתי סוף סוף לבית-הספר. פה הרגשתי כמו שבעים שבגדיהם החם, כך היה פה קר. מה לעשות? המורה אמר שנלמדו במוזכירות, כי שם חדר יותר חם. נכנסנו ונראה והנה כל השלחן מרופש. שלחנו להביא מפה. הביאו את המפה ונשב ללמד. רגלי כמעט קפאו מקר. לא ידעתי מה לעשות. ישבתי כולי רועדת מקר והמורה הקריא לפנינו את אשר כתב ביומן. המלים האלה היו כתובות שם: 'החדר מרופש, התלמידים רועדים מקר, הגשם חודר אל החדר דרך הגג כמו בחוץ'. תארנו כבר בנפשכם מה היה אז במחלקה. אנחנו לא פשטנו את מעילינו, אשר אחד לבש של אביו ואחד של אמו מסבת הקר. כך ישבנו ולמדנו חשבון. 'כן, כן', אמר המורה. 'אכן זהו למדו. להיכנס מחרר חם מתחת לשמיכה לחדר קר ולח, כמו המתמיד'. כאשר חם בחוץ הכל מחפשים מחסה מן החם וכאשר קר מחפשים את החם. כן, כך הוא הדבר, כל דבר שצריכים בעתו איננו. ואולם נגמרה השעה ואנחנו יצאנו החוצה. תיקן התחלנו לשחק בתופשת למען יקום לנו. ומה נעים הוא המשחק הזה בקר גדול כמו היום. קניתי היום ערדלים בלי כסף. התדעו איזה ערדלים? הלא הוא הרפש הנרבק מסביב לנעל כערדל. שוב נכנסנו למחלקה ולמדנו תורת-הצמחים. המורה שלח להביא פרחים. יהודה הלך, ובסוף השעור התחלנו לדבר איזה פרי טוב ואיזה לא. כל אחד ואחד אמר את דעתו ויצאנו עד פעם. בהפסקה השלישית הלכנו הביתה. לא למדנו היום הרבה. באתי הביתה ושחקתי עד לפנות ערב. אחר-כך טאטאתי את הבית ותיקתי את נעלי. אחר-כך באה זינה אל המירפאה. שאלתיה מה יש ותאמר כי כלב נשך אותה. אני אשר אף פעם לא ראיתי שום נשיכה, רציתי מאד לראות אבל את חפצי לא אמרתי. נכנסתי הביתה וכתבתי את שעורי. ואחר-כך עליתי עד פעם למושב עם אמי. מה קר היה אז! שוב לבשתי את מעילי של אמי ולא עוד אלא, שתחת המעיל לבשתי שני תרקמים³¹ ובכל זאת רעדתי כמו

29 איני יודעת למה הכוונה.

30 ההצגה התקיימה בצירוף של הקבוצה, שהיה מרווח יותר מן האחרים.

31 ראה לעיל, הערה 24.

26 סיפור מבת י' ברשדסקי (ככלו ב'ספרנו' חלק ד').

27 קצין צבא אוטיוכוס ממחזה 'זונה ושבעת בניה'.

28 ובהם ארוחים מחוץ לחיטין, כמסתבר.

עוד קצת תנ"ך ואחר-כך הלכתי הביתה. בבאי הביתה ישבתי לקרא ספר עד אשר היה חשך. אחר-כך הלכתי עם אמי אל השוחט החולה. באנו והנה ראיתי אותו. מוטב שאתאר אותו איך היה אז. הטמו חד ומחודד למעלה ורחב מאד למטה. זקנו יורד לו מראשו ולבן מאד. על ראשו היה הכובע הקטן שלובשים אותו תחת המגבעת אצל החסידיים, ומצחו רחב מאד מאד ועליו שלשה קמטים עמוקים מאד. כך שכב לו השוחט לברו, משפחה לא היתה לו והמשגיח עליו הלך להתפלל. חולה מסכן, מה צר עליו. והנה גמרה אמי את עבודתה ונלך. באתי הביתה ובשרי סמר מקר. הלכתי תיכף לישון. ככה עבר עלי יום ששי.

יום ששי, דמדומי ערב, י"ג טבת, תרפ"ה

לפנות ערב עמדתי, הסתכלתי בשקיעת השמש, כמה נהדר היה המראה. הנה אני עומדת ורואה את העננים מתלקחים באש אדומה כדם והשמש האדומה שולחת אש בכל העננים הקטנים הנקיים והתמימים, אשר ישוטטו ברקיע-השמים כעדרי צאן. ומה משונה מראם. פעם אחת יצתק ראשו ושט לו לבדו והנה הוא נהפך לאבן, או לדג, ולכל מיני דברים גוים, שאין להם צורה קבועה. והשמש שולחת אליהם אש אדומה מאד ושורפת אותם, גם את העננים השחורים וגם את הלבנים. הנה שקעה השמש, בשמים ערד מבהיק אור אדמדם אך עד מהרה וקבה הכל והארץ נשארה בחשך. ואולם עד מהרה יעלה הירח עם צבאות כוכביו ויאיר את כל הארץ. הארץ מלאה אור תמיד בימות החמה, אולם בימות הגשמים אין אור, ועל כן עצוב מאד בחרף. ככה עמדתי וחשבתי, ואביט פתאם סביבי ואראה שאני עומדת על יד ברתנו. ואני עצמתי את עיני והנה לפני מחזה נהדר. הירח והכוכבים והשמש נפגשו. פתחתי את עיני ואני בחשכה על יד הבית. אמי הרליקה כבר את המנורה מזמן ואת הנרות. אז אכלתי והלכתי לישון.

ט"ו טבת, תרפ"ה

בבקר קמתי ואשחק קצת בבית ואחר-כך הלכתי לבית-הספר. באתי והמורה עוד לא היה. חכינו עד אשר באו כלם ואז התחלנו ללמד. בשעה הראשונה למדנו חשבון ולא ענן כל-כך הדבר. אבל אחר-כך היה לנו באמת דבר מענין מאד והלא זהו 'הלב'. המורה גמר להקריא לנו את הנודד הקטן,³³ אשר הלך לחפש את אמו, אשר גלתה לפני זמן מבהית ולא נשמעה ממנה שום שמועה. הוא הוא הגבור הקטן אשר הציל את אמו ממות. אחרי השעור יצאנו החוצה ונשחק עד אשר נגמרה ההפסקה. אז למדנו עבודה עצמית, ואקרא ספר יפה וכל השעה הייתי מלאה עליצות ושמחה לא אדע לבדי למה. אחרי השעה התלבשתי במעילי ללכת הביתה, ואראה והנה בחוף רפש נורא, ולא ידעתי איך לצאת מפה. ומה נורא הדבר: לי טוב, נעלים גבוהות ושחורות לי, אך בתיה הולכת עכשו עם נעלים לבנות וטובה בסנדלים וחניקה בנעלים חצאיות. אין להן נעלים וצריכות הן ללכת ברפש כזה בסנדלים או בנעלים לבנות. ואני טוב לי וחם לי... באותה שעה אני מעלה על זכרוני את כל הילדים העניים אשר בעולם, אשר יקפאו מקר. רחמנות, רחמנות עליהם.

ט"ז טבת, תרפ"ה

היום בשבתנו בבית-הספר היה קצת מעונן ובעת כזאת שמחה אני תמיד. אבל הנה נקהרו השמים ושמחתי גדלה כפלים. הכל האיר לנו פנים. בהפסקה יצאתי החוצה, רצתי ושחקתי ואכלתי ואחר-כך הסתדרנו. הלכנו כל פעם הנה ונהה וכל רגע נשמעו פקודות המורה עד

בקדחת. שני נקשו זו לזו, רגלי כבדו מפני הרפש שנדבק בהן. הלכתי בכבדות, הרוח נשבה בחזקה, השמים היו טהורים, אף עננה קטנה ככף איש לא נראתה עליהם והלבנה האירה. מה נאה האויר ומה מרבה הקר. הלכתי והלכתי עד שבאנו למקום ששם עופתינו. כל העופות נצטופפו יחד וככה ישבו על עמודי הגג וישנו את שנתם. שכנו הביתה ובדרך נשבה הרוח בדיוק כנגד פנינו והוכרחתי להוריד את כובעי על עיני ואת צווארוני לזקוף. כך הוא הקר במושב חטין. בבית שתינו תה ואני מה התאויתי לישון! אך צריכה הייתי לעשות את שעורי. ישבתי וכתבתי ובלבי חשבתי: מה טוב לי, חם לי ואכל יש לי, בית-ספר יש, הכל ישנו. מה חסר לי? כן, אבל כמה ילדים וילדות קטנים כמוני ישנים עתה בחוף בלי כל מעיל ואכל לא בא אל פיהם. ובבקר הם משכימים עם עלות השחר ועובדים את עבודתם ורק אחר-כך הולכים לבית-הספר ולא יאחרו אף פעם, במקום שאנחנו שוכבים תחת השמיכות ומתחממים ונהנים מן החם והנעם שבחדר. כך חשבתי והנה גמרתו לכתב ואכל ואלך לישון.

ה' טבת, תרפ"ה

בבקר קמתי ואתלבש ואלך לבית-הספר. אמנם עוד הרגשנו טוב את הקר ברגלים אך בכל זאת היה יותר טוב מאתמול. למדנו השעור הראשון חשבון ונעשה שתי שאלות ואחר-כך היתה הפסקה. היום כבר לא שחקתי בתופשת, אלא עמדתי לראות איך הילדים מתחלקים, ואל תחשבו שהיה שם קרח חלילה. הם רק התחלקו על רצפת הקרשים, שם הביאו בוך ומים ויעשו את הרצפה חלקה מאד, אשר לא יכול איש להתהלך. כי תיכף יפל או מכרח יהיה להתחלק. בהפסקה הראשונה לא קרה כלום אך בהפסקה, אחרי אשר למדנו תנ"ך, נפל אברהם לבקע על פניו ויקבל מכה בחטמו. וילבלך את חטמו ואת פניו ואת בגדיו ברפש, וילך ויעמד על יד הקיר ויתנקה ויבכה. הילדים שאלוהו, מה אתה בוכה? והוא השיב להם קבלתי מכה באף. כלנו צחקנו. אחר-כך למדנו עוד פעם 'הלב' ו'קורות העברים', ובהפסקה ההיא באה החובשת, היא אמי, לרפאות את העיניים. חניקה ברחו ובכתה ולא רצתה עד שתפשו אותה, וטובה טענה שאינה רצה טפות אלו כי אם טפות אלו. עד שהלכה אמי, ונלמד משניות ואחר-כך הלכנו הביתה, כי הילדות לא למדו גמרא. זינה הלכה אלינו למען משוח את הגרון, ונלך שתינו. באתי הביתה ואלך תיכף לאכל ואחר-כך הלכתי אל סגלה החולה. בדרך נלוו אלינו גם שני חבריה יצחק בליכפולד ונחמן דגני, ובבואנו אליה נכנסתי ותיכף התחילו יצחק ונחמן לצעוק: 'אלי אלי, קחני אליך, הנני!'³² ויפלו על הארץ. זה הצחיק אותנו מאד. אחר-כך באה אמי למשוח לסגלה בגרון, כי בזה היא חולה, והלכתי עם אמי לסגור את העופות שלנו. אחר-כך הלכנו עוד לאיזה מקומות. לאחרונה באנו הביתה ואשב לכתב את שעורי ואכל ואלך לישון. ככה עבר עלי היום, לא ארוך ולא קצר היה. וקדם חזרתי גם ב'קורות העברים' שהליתני אצל המורה.

ו' טבת, תרפ"ה

בבקר קמתי והלכתי לבית-הספר. בבית-הספר לא היתה שום חרשה ואחרי אשר גמרנו ללמד ורק נשאר לילדים ללמד גמרא, נשארנו אני, טובה, פנינה וחניקה לשמע איך הילדים לומדים. אחר-כך הלכו כלם הביתה בדרך אחת ורק לי יש דרך אחרת. נפרדתי מעל הילדים והיה לי קר מאד וארוך הביתה מהר, עד אשר לא הספקתי להתבונן ואני כבר בבית. אכלתי ארוחת-צהרים והלכתי אל רפאל קחמינסקי לכתב את השעורים. כאשר גמרנו את השעורים בא המורה לאכל אצל קחמינסקי. המורה ראה שאני ורפאל יושבים ומשחקים באיזה משחק על גיר, בין מי יוצא ידירות או קנאה, אהבה או שנאה. ביני ובין המורה יצא אהבה ובין רפאל והמורה יצא ידידות. ככה שחקנו עד אשר הלך המורה ונחזור

33 סיפור מתוך 'הלב' ראה פרטים ביכילוגרפיים במבוא.

32 כך קוראת חנה במחזה 'חנה ושבעת בניה'.

כי נחר גרונו: השמאל! הימן! וזה עורר בנו צחוק גדול של שמחה. הנה סוף כל סוף אמר המורה בפעם האחרונה השמאל או הימן ונכנסנו למחלקה. פה נדחקים אחד אחרי השני, זה רוצה להכנס קדם וזה רוצה קדם. אך הנה נשמע צעדי המורה במסדרון הקטן ואנחנו נדחקנו איש למקומו ונקום. המורה נכנס, ישב על מקומו ואמר גם לנו ישב! ישבנו והמורה לקח את ספר החשבון ופתחהו. אנחנו הוצאנו את ספרי החשבון שלנו ואת מחברותינו והמורה באר לנו חשבון. בהפסקה השניה יצאנו החוצה. כאן וכאן רצים ילדים, אלה שותים ואלה אוכלים, כל אחד עושה דבר אחר. אחדים משחקים, אחדים יושבים ומשוחחים ובכל שמחה וששון וקריאות של שמחה באות מכל עבר. כמה שמח וכמה נעים בבית-ספרנו. שוב מסתדרים ונכנסים. בשעה השניה למדנו עבודה עצמית. השעה נגמרה ויצאנו. היתה הפסקה קטנה. הילדים שחקו במשחק הקפיצות.³⁴ ואני וסגלה עמדנו על ידם והבטנו איך שהם משחקים. כל רגע קבל אחד מכה ושנים מהם נשרטו עד שירד דם. ואולם הם קפצו הלאה. אנו הלכנו משם והלאה. ישבנו מאחורי הארז של העופות ושם אכלנו. אחר-כך נגמרה ההפסקה. למדנו 'הלב'. כלם נכנסו וישבו צפופים כדי לשמע. היום גמרנו את 'הלב'. כבר נשארנו בלי לב. אנשים בלי לב אנחנו, פראים אנחנו בלי לב. אחרי ההפסקה המשכנו-ללמד עם כתיב ג'. למדנו מולדת והמורה צוה שכל אחד יעשה תכנית מחדר אחד בביתו. נגמר השעור והלכנו הביתה.

י"ח טבת, תרפ"ה

הבקר קמתי מקום מאד. בחוץ ירד גשם והשמים היו מעוננים ורפץ גדול היה בחוץ. תיקף התלבשתי ואשב לכתב 'חכמת שלמה המלך'.³⁵ אחר-כך, בגמרי לכתב, קראתי את הספר שהחלפתי אצל המורה בספריה ספורי יוסיפון.³⁶ אחר-כך הלכתי לבית-הספר. עוד היה מקום מאד. לא מצאתי שם אף אחד בלעדי חינוקה ובתיה חיונה. אחר-כך ראינו את שמעון וטובה הלכים והתישבנו מסביב לשלחן כאילו שכבר לומדים. והם היו קרובים לבית-הספר, אז הם שמעו שכל אחד אומר: אדוני, אני לא מבינה את זה. אדוני, אין פה מקום לשבת. והם חשבו שבאמת לומדים וירצו בכל כוחם, ומה היה יפה אז המראה לראות אותם והם כועסים ורותחים כסיר נפוח. אחר-כך בא המורה וישבנו ללמד. בהפסקה אמר המורה, 'אני חולה ועליכם לעשות את הכל, וארון לית יתן לכל אחד ואחד את שלו', וילך. ישבנו וילד אחד ושמו מיכאל נָדָד, בחזיתו הוא הנפח ומראהו כנפח, שמן ומלא טובין³⁷ כמו גוי שמן, התחיל למחא כף ולרקד בשמחה רבה, טוב מאד! טוב מאד! קרא, 'המורה חולה ולנו לא יהיו שעורים!' המורה שמע מבחוץ ותפשו באזנו ויענישוהו. וזה הענש אשר נתן לו המורה, שיעשה עשר שאלות קשות בחשבון...

י"ט טבת, תרפ"ה

היום באתי מבית-הספר והשמש הלוהטת הכתה בקרניה על ראשי ואני באתי הביתה עיפה מאד. הבטתי והנה אמי איננה. בלב מלא יאוש יצאתי מהגוזוטה. ראשי כאב מאד והרעב והצמא החלו להציק לי. אבל הנה ראיתי מרחוק מעיל שחור ומגבעת והכרתי את אמי. רצתי תיקף אליה, היא פתחה את הבית ונכנסנו. ראשית דבר רחצתי את פני

שני מתיישבים בשמורה (מוימן לשמאל: י' אורי ונתן גרדי)

ואחר-כך ישבתי לאלב. גמרתו ואלך אל המורה להחליף ספר. למורה כבר לא היה עכשו בשבילי ספר, כי כלם לקחו את הספרים שלא קראתי. אז נתן לי המורה לקרא 'הלב'. בערב באו אלינו הרופאים הגדולים, שהלכו לחפש במושב מי מקפת חולים של המזרחי ומי מההסתדרות,³⁸ ונאכל. אחר כך הלכנו אמי ואני לישון בבית-המרקחת.³⁹ מפני שהרופאים ישנו בחדרנו.

ל' טבת, תרפ"ה

כמה לא טוב היה לי בחולתי במחלת האנגינה, וזהי מחלת הגרון. בחוץ, למשל, גשם, אז לא נעצבתי כל-כך שאיני בריאה. אבל אם הִקְהַרו השמים ונהיו תכלים ורמים, כל העמקים וההרים, כל הבקעות והגבעות, הכל הכל כאילו עטה יריעת משי ירוקה ומלאה פרחי חמד. אז ירצו כל הילדים, ישתעשעו וישחקו, ואני אשכב בדד בחדרי עצובה. ומה מרות היו כל הרפאות. שנים כחולים יודו בער, ושני הכחולים היו מרים כלענה. מה כלתה נפשי אז להיות בריאה, לרץ, לשחק, ללמד ולטיל, אבל אני שכבתי במטה. המורה נתן לי ספרים לקרא, באו אלי אנשים וחברות, אבל לבי לא הלך אחרי שום דבר. מה רעות הן

הואת הכניסה ערבוביה במחננו. אלה שנוטים לשמאל משתמשים בהודמנות זו ומנהלים תעמולה על-ידי לחץ של מחלות לעבור להסתדרות הכללית. משערים שיד חברינו השמאליים שעברו להסתדרות ידם באמצע. באנו במר"מ עם המרכז העולמי של 'המזרחי' והוא קיבל עליו לסדר את העזרה הרפואית על חשבוננו. כתוצאה מהתחייבותו נשארה החובשת בחיטין.

39 בית-המרקחת לא היה אלא קיטון באותו הצרף.

34 משחק שבו אחד מתכופץ ותברו מדלג מעליו.

35 ראה פרטים ביבליוגרפיים במבוא.

36 ראה פרטים ביבליוגרפיים שם.

37 הכוונה לנמשים.

38 ראה: אברהם מברך, צעדים ראשונים בתולדות ההתיישבות של 'הפעל המזרחי', תל-אביב תשל"ד, עמ' 80: 'לתמהן חברינו בחיטין נתקבלה פקודה בוועד הבריאות של ההנהגה הצינונית להפסיק את העזרה הרפואית לחברינו, אם לא יכנסו לקופת-החולים של ההסתדרות הכללית. הידיעה

שיעור בשדה, ליד מגוב,
עם המורה מייסטר
(מאחור באמצע –
בעלת היומן)

בידיו. עלינו על ההר וכל אחד הלך לעבודתו, ואני הלכתי הביתה ואקח את הילקוט ואלך לבית-הספר. ובבית-הספר למדנו שירה⁴² ואחרי-כן התעמלות. גמרנו את ההתעמלות ובהפסקה לא קרה שום דבר ואחר-כך הלכנו הביתה. לפנות ערב הלכנו לקטף פרחים. הבאנו ארבעה סלים מלאים והילדות הגדולות הלכו לעשות לנו זרים.

כ"ד שבט, תרפ"ה

בקורו של סיר אלפרד מונד⁴³ הבקר קמתי לקחתי את זרי והתקשטתי בו והלכתי לבית-הספר. פה ראיתי והנה על הכל דגלים עברים ועצים⁴⁴ ירוקים, ופרשים רכבו על סוסותיהם במהירות נפלאה, ובית-הכנסת היה מקשט בפנים בכל מיני קשטים וארן-הקדש מקשט בפרכת אדומה ועליה כתוב באותיות זהב. המורה נתן פקודה ואנחנו הסתדרנו והלכנו לשער. פה היו שני עמחים מכוסים עצי אקליפטוס ותמרים וכמעט שלא נראו העמחים. למעלה התנוסס בד ועליו כתוב באותיות גדולות וברורות: ברוכים הבאים. אנחנו הסתדרנו בשתי שורות, כולנו מקושטים בורי פרחים, והנה עבר האוטומוביל וממנו יצא האדון הנכבד סיר אלפרד מונד. כולם מחאו קף והילדים החלו לשיר את השיר שלמדנו 'ברוכים הבאים'. גמרנו לשיר ובתיה יצאה מהשורה ונאמה את נאומה. היא גמרה לנאום ואדון סיר אלפרד מונד התחיל לדבר באוזנינו דברים באנגלית, ושם היה תורגמן והוא תרגם אותם לנו בעברית: אדון אלפרד מונד מודה לנו על קבלת-הפנים היפה שערכנו לכבודו ולוקח את המושבה הזאת בתור מושבה שלו.⁴⁵ אך גמר התורגמן לדבר ומחויאות כפים למאות נשאו באויר. אחר-כך הצטלמנו והלכנו לבית-הכנסת. בדרך שרנו קצת והלכנו הלאה. הגענו לבית-הכנסת, פה עמדו צלחות של תה קטנות, ובהן תפוחי-זהב ועוד דברים אשר לא ראיתי אותם. הם גמרו לאכל ויעלו על האוטומוביל. נשמעו מחויאות כפים ופרשים דהרו במהירות לפניהם ואחריהם, האוטומוביל זו ממקומו ובעוד רגע לא נראה.

המחלות המשכיבות במטה ואין דרך לצאת. ככה שכבתי עשרה ימים. החם גבר פעם אחת ושלחו לקרוא לרופא מטבריה, והוא לא בא. רק כתב שיעשו לי זריקה. מהזריקה ירד החם. ואז בא יום אחד שאליו חכיתי זה כמה, ויבשרני כי בריאה הנני. בבקר קמתי, מודתי את החם והנה ירד כליל. התלבשתי בעליצות ובשמחה ובן רגע אחד נהפכתי מחולה לבריאה. הנה כבר חשבתי שהבראתי, אבל לשוא. המחלה האכזרית שבה אלי, אבל לא המחלה שחליתי בה זה עכשיו, כי אם המחלה הנוראה הנדעיה בשם מלריה, המתישה את כחות בני-האדם וצריך לשתות כינין, מין כדור לבן מר מאד. ראשית קבלתי חם, אמי לקחה לי דם⁴⁶ ונסעה לטבריה. וכאשר חזרה משם, קראתי את הפתק שהביאה ונבהלתי בראותי כתוב לעשות זריקה של כינין, שהיא זריקה מכאיבה מאד. אבל המחלה עברה בלי זה.

כ"ג שבט, תרפ"ה

בקומי בבקר והנה אני שומעת קול אנשים רבים רצים הנה והנה, ואמי רצה ללכת גם-כן. התלבשתי מהרה ואצא החוצה, והנה כל האנשים רצים בקרדומות, בכשילים, באתים, כל אחד בכלי-מלאכתו, והנשים רצות אחריהם. והנה גם תלמידי בית-הספר והמורה, כלם רצים למטה תחת ההר. תיכף שאלתי את בתיה למה רצים והיא ענתה לי שהערבים התנפלו על העדר של המושב. אמי כבר היתה למטה ואני ובתיה רצנו והשגנו את כלם. שם היה המורה והתלמידים והתלמידות, ואמי גם-כן היתה שם וכל אנשי המושב ונשיהם. רצנו הלאה והגענו עד הערבים. אנשינו החלו להתנפל עליהם ולהכותם. אחד ברח והשני נשאר לבדו. קזונב התנפל עליו עם השוט והכה אותו עד זוב דמו, ואורי⁴¹ הכה בקלשון על ראשו, וכמעט שהרגו אותו לולא הפריעו בעדם אנשי המושב.

על הדרך של המעין הולכים כל האנשים וקרדומות, ואתים, וכשילים, ומגרפות, ומעורים ומקלות עבים בידיהם. זה על שכמו וזה

40 כל פעם שעלה חמו של חולה היו נוטלים ממנו דגימת דם ומביאים למעבדה בטבריה, לברוק אם לא חלה במלריה.

41 קזונב ואורי מן המתיישבים במקום. סזונב היה גרצודק.

42 זמרה.

43 אלפרד מוריץ מונד (1868-1930), לימים לורד מלצ'ט. חלק מאדמות חיטין נקנה בתרומתו.

44 ענפים, מן הסתם.

45 כלומר, תחת חסותו.

א' אדר, תרפ"ה

היום כאשר שבתי מבית-הספר אכלתי ארוחת-צהרים והלכתי לקטף פרחים. ומה נאה הוא המראה. יתמונות מרהיבות עיני תזחינה, כר נרחב יופיע ופרות תרעינה, ותכלת רום שחק גם ריחות עדנים. אך שלה ונעם, אך יפעה נְחִיר, מה נעמו לאוני צלצלי פעמון העדר. התחלתי קוטפת פרחים, כל מיני מינים שונים ישנם כאן ואלה שמותם: צפרני-החתול, סביון, שן-הארי, מחט-הזקנה, כל מיני תלתנים, מקור-החסידה, ומרגניות, ונְיָ-הַקֶּלֶב, זה שהתינוקות קוראים לו חלב-צפרים, וספיריות, ויותר מכל כלניות אדומות. ומסביב דשא ירק. קטפתי את הפרחים בשמחה רבה, בהזכירי כי פרחי ארצנו ארץ-ישראל הם. אכן גדול הוא עם ישראל על כי הנחילו ה' ארץ פורחת כזאת ונכוחים מאד מחשבות ברולי הרועה הזקן, אשר חשב: 'זון טוב טוב חלקי מעשירי קרת, המפחידים לרגעים פן יאתם קרץ'.⁴⁶ פה במושב השאננה והרעננה אנו יושבים בשלה וכמה הספיקו אנשינו לעשות. הן כאשר באו לא מצאו כאן אלא שדה מכוסה חרולים, וכעת מביטים והנה בכל מקום פול וחסה ושעורה ושבילת-שועל ועוד. גמרת לקטף, סדרתי את פרחי שלי החביבים עלי כלי-כך, והלכתי הביתה.

ב' אדר, תרפ"ה

היום הלכתי לקטף פרחים. כל מיני פרחים ראיתי וגם חרשים, אשר לא התחלתי אפילו להכיר אותם. אנוחנו היינו על ההר השני שמגדו המעין,⁴⁷ כבר רחוק מאד, ואחר-כך ירדנו ועלינו על ההר של מושבתנו, ופתאם שמענו צוהה נוראה קרובה מאד אלינו. אני וסגלה נבהלנו והתחלנו לרוץ, ונחמנו ויצחק נגשו לראות ועד מהרה נסוגו אחור מתוך קריאת פחד, ונברח כלנו ביחד כל עוד נשמתינו בנו. ופתאם שמענו מהסלע שיצאה הצעקה, קול צחוק ואחריו משלך גוש רפש באויר. לא ידענו מה זה ופחדנו גדל ונרץ הלאה, והנה שמענו מאחורינו קול גדול מאד של צעדים אשר נדמו כרצים וקופצים ופתאם ראינו את חיים ומיכאל. שמחנו כי לא היה זה ערבי, ונלך הביתה בשמחה עם פרחינו החודשים.

ה' אדר, תרפ"ה

בבקר קמתי והתלבשתי ולאך לבית-הספר. אני באתי מקדם ואתהלך ככל הילדים, ונחזור על התנין שנתן לנו המורה בעל פה. אחי כך נכנסנו, כמעט הספקתי להתכוון לבתיבה, כי היה לנו חשבון, כמעט הספקתי לחדד את עפרוני, והנה באה אמי אל בית-הספר לבושה כנכונה לנסוע העירה ותאמר למורה, כי אני מְכַרְחָה לנסוע לטבריה. המורה הרשה לי, לקחתי את מעילי ולאך אל העגלה המחכה לנו. אני ואמי עלינו על העגלה ונסע. בדרך טולטלנו טלטולים חזקים כלי-כך, עד שהתחיל ראשי כואב ולא יכלתי לנשום אויר. אחר-כך הגענו אל הכביש, כאן החלו הסוסים לרוץ כלי-כך מהר על אבני החצץ, עד שחשבתי שראשי יתפרץ לרסיסים יחד עם העגלה. אבל סוף סוף הגענו העירה, ירדנו מהעגלה ונלך — ראשית כל לבית-המרקחת. אחר-כך אמי נכנסה אל התופרת, התופרת את שמלתי משנה כבר ועוד לא גמרה, כי הצטרכתי למרוד אותה ולא יכלתי להיות בטבריה מסבות שונות, מפני שהייתי חולה ומפני שהצטרכתי ללמד בעיקר, והיום נסעתי כבר. אחר-כך הלכנו אל חמי-טבריה להתרחץ ובשובנו חנינו על די העגלות לבעליהן. והנה בא בעל-עגלה⁴⁸ אחד ואחריו גם השני אבל אנוחנו לא נסענו, כי אם הלכנו רגלי. ואל תחשבו כי דבר קל הוא לשבור

את הרגלים על אבני החצץ של הכביש על כל צעד ושעל. אחר-כך כבר הגענו אל ההר והעגלות לא היו. הצטרכנו לעלות על ראש הר מלא סלעים בומן שהשמש להטה בכל כחה. עלינו בזעת אפינו על ההר. כאן היינו כלי-כך מזיעים עד שנדמה שרצחנו את דינו ופנינו במים. אחר-כך היה עלינו לרדת הר. זה נעשה כהרף עין, אבל לעומת זאת כמה קשתה עלינו הדרך לעלות על הר מושבתנו.⁴⁹ את רגלינו שברנו⁵⁰ שם ואת דינו שרטנו בקוצים, פנינו שטפו זעה, והנה ברוך השם הגענו למושב. תיכף לכניסתי הביתה השתטחתי מלא קומתי על המטה ואנחו. אחי-כך קמתי ולא הרגשתי אפילו שהלכתי זה עתה דרך שזנו ואלך לשחק עם חברותי וחברי.

יום ששי, ו' אדר, תרפ"ה

הבחינה על ידי המפקח היום בא אלינו המפקח המהולל ליפשיץ.⁵¹ הוא היה בעל כרס וצולע על רגל. בראשו הרחב מצח בולט ורחב ועליו עבועה. הוא היה איש טוב-לב, את זאת הכירו בפניו ועיניו. נכנסתי בתחילה נבהלתי כי לא ידעתי על מה זה אמרו לי לרוץ לבית-הספר אחרי הלמודים, ואולם אחר-כך נודע לי כי הוא המפקח. הוא כמעט לא בחן אותנו בכלום רק בתנין ובמשניות ובדקדוק, ואת הגדולים בחן גם בחשבון. אחרי הבחינה יצאנו כלנו לחצר ונשחק בכדור-רגל. אחר-כך הלכתי הביתה. בבית שחקתי קצת ואחר-כך היה ערבי-שבת ולאך לישון.

יום שני, תענית אסתר, תרפ"ה

היום לפנות ערב הייתי אצל בתיה. שחקנו בכדור-רגל והנה אנוחו ראות שכבר הולכים להתפלל וגם ראינו את הילדים הולכים עם מלקות ברול ועליהם מין אבנים, שכאשר נותנים מכה או הם יורים, כנראה לי שאלה רעשנים, אינני יודעת מה שמם. או הלכנו אלינו אצלנו כבר היו אזני המן. התחלנו בתיה ואני לחפש דברים בשביל להתחפש. אני לבשתי שמלה של אמי ועשיתי לי גבנון ולבשתי כפפה על הראש כמו זקנה. לקחתי מקל עבה ביד ולבשתי את המעיל של אמי ועשיתי את עצמי צולעת. ככה הלכתי אל בורלא⁵² שם התלבשו חניקה ובתיה וזינה. זינה הייתה כמו ילד, מכנסים וקלצה של אחיה היא לבשה. את השערות היא הסתירה ועשתה כמו פאות וככה היא הלכה. וחניקה הייתה אשה. היא לבשה שמלה של אמה וחולצה עבה ועל הראש טול, וצבעה את כל הפנים בצבע אדום כמו מסכה, ובתיה הייתה זקן. היא לבשה מכנסים ארוכות וחולצה גס-כך ארוכה, והמהצמות היא עשתה זקן ופאות ושפם, ולבשה כובע של זקן ולקחה גס-כך מקל עבה ביד, והלכנו כלנו אל פנינה. פנינה התחפשה לגבר וטובה הייתה שם גס-כך והיא התחפשה לאשה, והלכנו פָּלְנו בדרך. הלכנו אני חזינה לבדנו והם הלכו להם לבדם. הלכנו אל בתים אחדים ואחר-כך שבנו. אני הלכתי הביתה חזינה הלכה הביתה. בדרך פגשתי את בנות בורלא. שאלתי אותן למה הן לא הלכו עם פנינה וטובה הן אמרו, שהם באו אל זהבי, אז אמרו שזה לא יפה ללכת ביחד, שהם כמו עניים ופנינה וטובה כמו תורים. הלכתי הביתה ואחר-כך הלכתי לישון.

יום שלישי, פורים תרפ"ה

היום לפנות ערב באו אלי בתיה חזינה והתחלנו להתחפש בבגדי הניר שנשארו מן החזיון בתנוכה. אני הייתי מרדכי ובתיה הייתה המן וחזינה הייתה אחשוורוש. את זינה הלבישו בשמלה לבשה אחשוורוש,⁵³ כחולה

50 כיתתנו.
51 אליעזר מאיר ליפשיץ (1879-1946). סופר ומחנך. שנים אחדות שימש מפקח על בתי-הספר של 'המרחבי' במסגרת רשת החינוך.
52 בורלא ולהלן זהבי — מן המתיישבים.
53 הכוונה לתלבושת של אנטיוכוס בהצגה לכבוד הנוכה.

46 שני הציטוטים מתוך 'ידו וברולי' מאת י"ל גורדון. המרכאות לא היו במקור.
47 מעבר למעין.
48 הכוונה לחברי המושב שהיו להם עגלות. כאשר לא נותר מקום בעגלות שנודמנו אותו יום העירה, לא הייתה ברירה אלא לחזור למושב ברגל.
49 היטין נמצאת 254 מטר מעל פני הכינרת ורוחקה שלושה ק"מ מטבריה.

ימים ראשונים (1924)

אני שוכבת חולה עם פנים אדומים ובוטרים ועל ראשה מטפחת טבולה במים קרים. נבהלתי מאד ואשאל מה היה ותען לי, כי כאשר הלכתי עמדה לבשל ארוחת-צהרים ופתאום נהיה לה קר,⁵⁶ והיא מהרה להסיר את כל התבשילים, ואת המים, אשר היו חמים מאד, לקחה ושמה בבקבוק לרגליה. אני כבר ישבתי כל הזמן על יד המטה של אמי ואגיש לה כל דבר. נהיה יותר מאחר והרופא בא מטבריה, נתן לאמי רפואה ונסע לו. אני נשארתי עם אמי. נהיה חשך ולאמי נהיה רע מאד. אני לא יכלתי להדליק את מכונת הפרימוס ואמי בקשה תה. אמי שלחה אותי אל הקברוצה.⁵⁷ אני רצתי הבאתי משם איש אחד והוא עשה תה. אמי שתתה את התה וקצת הוטב לה. אני עוזני דואגת, והנה נכנסה הביתה בלילה ודאגה רבה נכנסה אל-לבי. אני עוזני דואגת, והנה נכנסה הביתה עדינה בליכפלה, ואמרה שהיא הולכת לחפש אחת שתלך אצלה. זה היה מזל גדול ולא אצטרך להיות לבדי. בלילה הקיצוני והנה בתיה שלומוביץ באה ללון. נרדמתי תיכף עוד פעם.

י' ניסן, תרפ"ה

היום אחרי הצהריים קבלתי חם. הראש התחיל כואב לי ונהייה לי רע מאד עד להקיא. תיכף נכנסתי למטה והתחלתי לחשב מפני מה נהייתי חולה. חשבתי ומצאתי: מפני הצער שנצטערתי כשהיתה אמי חולה נהייתי חולה. לא יכלתי לאכל כלום, הכל נדמה כמו שמן קוק. אמי נתנה לי תה וגם אותו שתיתי בקשי. אמי נהייתה בריאה ואני נהייתי חולה. פתאום באה טובה. היא ירבה ודברה עם אמי ואחר-כך הלכה. אני נרדמתי תיכף בכאב ראש נורא ובכאב לב.

ט"ו ניסן, תרפ"ה

[הטקסט מתחיל מן האמצע, אחרי דפים חסרים] ואנחנו צחקנו מאד. את האפיקומן שכחתי לגנב, זאת אומרת לא ידעתי מתי, וככה נגמר הסדר. אני התעצבתי מאד אל לבי כי לי אין סדר בבית כמו לכל הילדים, אבל נחמה אחת נחמה אותי, כי בשנה הבאה לפסח יהיו פה כבר זקני וקנתי יהיו יהודים⁵⁸ והסדר שלנו בטח יהיה הסדר הכי יפה אז בכל המושבה.

יום ששי, ל' ניסן, תרפ"ה

היום נסעה אמי לטבריה. בבקר קמתי ואכל ואשתה בחפזון ואחר-כך הלכתי ללמד. תשאלו למה הלכתי ללמד, הרי חפש היום? אבל אני

וכתר זהב על ראשה, ועשו לה זקן קטן מהשחור שעולה על הכלים כשהם עומרים הרבה זמן על האש. ואת בתיה הלבישו בשמלה חצי אדום וחצי צהוב חזק, ועל ראשה את כובע שומרי-המלך. ואותי הלבישו חצי ארגמן וחצי תכלת וכובע שומרי-המלך שמו בראשי. עשו לי זקן ארוך מצמר-גפן עם שפם ופאות מסולסלות וארוכות, והתחלנו ללכת. הבית הראשון שנכנסנו היה בית השוחט. שם שאלתי אני דין תורה ואחר-כך הלכנו אל באי.⁵⁴ וכשיצאנו מבאי נפל לי הזקן ונשאר רק חצי זקן. הלכנו אל שצר ואחרי זה נפל לי כל הזקן. אחר-כך הגענו אל בורלא ובתיה הסירה את הבגדים שלה. אני הלכתי הביתה ופשטתי את בגדי הניר. גם זינה באה אלינו, פשטה את בגדיה ואני סדרתי אותם, הלכנו אל הקברוצה פשוט לשמוע את השמחות. אחר-כך הלכתי הביתה והלכתי לישון.

יום שני, כ"ז אדר, תרפ"ה

היום יום הזכרת נשמת אבי עליו השלום. בקשתי רשות מהמורה כדי לנסוע העירה ועזבתי בחינה בתניך. באותו הלילה שאמי סיפרה לי את הדבר הזה לא יכלתי לישון. מפני שכל הלילה חשבתי איך אצטרך להיות מחר על קבר אבי הצעיר. בשעה שמונה באנו לטבריה. אמי הלכה וקראה עשרה אנשים בכדי לעשות 'מניין'. אני אמרתי קדיש וכל הזמן פחדתי להביט בפני אמי. אני ידעתי שלא אוכל להגיד קדיש במנוחה אם אביט בפני אמי. אני אמנם לא שמעתי כלום אבל לבי הגיד לי כי היא בוכה. אחרי הימנין הזה הלכו כל היהודים, ואני ואמי נשארו עוד זמן רב להביט על הקבר הקר הזה, אשר שם מונח אבי בלי רוח חיים, אשר זה לפני שנה חי עליו ושמח. כבר הצטרכנו ללכת. אך אני הרגשתי כי קשה לי להפחד מהקבר הקר והאלם. עוד פעם הבטתי אל הקבר הזה והנה נצנצה מחשבה במחי: אקח לי פרח ואיבש אותו לזכרון. קטפתי לי פרח אחד, אשר גם-כן היה נראה עצוב ומתאים להרגשותי. קטפתי אותו ויבשתיו לזכרון.

י' ניסן, תרפ"ה

היום הצטרכנו לנסוע לירושלים להשתתף בחגיגה שתערך שם מחר לכבוד יום פתיחת האוניברסיטה. בבקר הלכה אמי אל החולים ואחר-כך נסעה לטבריה לקחת בילט,⁵⁵ ותקנה כל מיני דברים, והתכתנו לנסיעה. אני הלכתי לעת-עתה אל זינה ושחקנו שם בכל מיני משחקים. אחר-כך שבתי הביתה. רק דרכתי על מפתן הבית והנה אחותני חרדה.

54 אחד המיטישים.

55 כרטיס.

56 מדובר בהתקף חוזר של מלריה.

57 קברוצת הפועלים, שצירפם היה הקרוב ביותר למרפאה. וראה גם במבוא. 58 נחמה זו לא נתגשמה. סבי וסבתי וכן יהודים יהודות לא עלו ארצה, וסופם שנספו בשואה.

בית הכנסת במושב חיטין

בחצר ונראה והנה ספרדי עומד ושופך שמן על בנדים יקרים ששרפו לכבוד רבי מאיר, והנה נשפך כל השמן וההדלקה החלה, הדליקו את הבגדים והעשן עלה, ואש להטה ותלחך את הבגדים. נמרה ההדלקה ואנחנו נסענו הביתה. בדרך שרף כל העגלות נסעו ביחוד, עד שהגענו למושב ואז הלכנו הביתה.

כ' אייר, תרפ"ה

היום באו ממצפה עם פֶּד וקראו את אמי אל חולה שם. אני הלכתי אל בתיה. בדרך פגשתי את המורה לית הוא בשר לי בשוה נפלאה, כי מחר נתחיל ללמד. אני שמחתי מאד והלכתי הלאה. בדרך פגשתי את בתיה והיא הלכה אלינו. באנו הביתה ואדון שמואלי אמר לנו שנלך תוריע לכל אחד שיבא ללמד מחר בבקר בשעה שבע. הלכנו אל בתיה ושם הייתה גם חניקה אחותה ונשחק על ערימת הפול שלהם במלחמות, שדוחפים אחד את השני מראש הערימה הגבוהה. אחרי־כן בא המורה וקרא לנו, ואמר שנלך תיכף להודיע לתלמידים ואם לא יבאו מחר תהיה כל האחריות עלינו. הלכנו והגענו עד גלז⁶⁰ והעדר בא. חכינו עד שיעבר העדר, אחרי־כן הלכנו הלאה ופתאם התחילה הפרה של ברובסקי לרוץ אחרינו. ברחנו שוב אל גלז. אחרי־כן שבנו עוד פעם והנה הפרה של ברובסקי הנחנית קופצת ועוברת גדר ורצה עוד פעם אחרינו. נבהלנו מאד וברחנו. אחרי־כן הלכנו בפעם השלישית ופגשנו את נחמן. אמרנו לו שיגיד ליצחק ולחיים ולפנינה, ופנינה תגיד לטובה, טובה תגיד לברובסקי, וברובסקי יגיד לקחמינסקי. אחרי־כן פגשנו את אמי והיא שלחה אותי תיכף הביתה. הלכתי הביתה ואחרי־כן באה זינה והביאה לנו לחם.⁶¹ אמרתי לה שתבוא בשבע מחר. אחרי־כן באו מיכאל ויהודה ואמרתי גם להם. אחרי־כן אכלתי והלכתי לישון.

הייתי צריכה להתקדם בחשבון ולכן הלכתי ללמד אצל אדון לית, ולא רק אני היחידה כי אם עוד ילדים, והמורה נתן לנו שאלות. למדנו בביתו של המורה. אנחנו לא יכלנו ללמד, כי זבובים רבים נמצאים בעולם ברוך השם הם לא היו מניחים לנו לכתב. אחרי־כן הלכתי הביתה. השרב נורא בחוץ, בלי רוח כל שהיא ואפשר להחנק. ואתן לכם משל: אמי קנתה בטבריה תרנגלת בריאה כשד לשבת, אבל היא הלכה רגלי וקשה היה לסחב את התרנגלת. ותתן אותה לשקלך⁵⁹ שיביא אותה בעגלה שלו. אמי באה הביתה ושלחה אותי להביא את התרנגלת משקלך. הלכתי ובדרך ראיתי והנה הוא נסע לאיזה מקום. עצרתי אותו ואשאל אם הביא את התרנגלת, והוא עונה לי: מתה. מי מתה? התרנגלת מתה. והנה זה הוא המשל על השרב הזה. באתי הביתה, החלפתי ספר ואחרי־כן עזרתי לאמי. קלפתי תפוחי־אדמה ואחרי האכל רחצתי את הכלים. אחרי־כן צחצחתי את נעלי ורחצתי את גרבי. אחרי־כן נהיה שבת.

יום חמשי, י"ג לחודש אייר, שנת תרפ"ה

חגיגת ההדלקה של רבי מאיר בעל־הנס היום בשעה שש נסענו לקברו של רבי מאיר בעל־הנס. באנו והעמדנו את העגלה והלכנו לשם. שם נחלקת החגיגה לשתי מפלגות, אשכנזים וספרדים. קדם הלכנו לבית־התפלה של הספרדים. נכנסנו אליו מהחצר וכסבורים אתם איך נדחקו? כמעט עקרו את חטמי ממקומו לולא תפסתיו והצלתיו. נכנסנו לחדרים הפנימים ונראה והנה מנורות זהב יפות ומבריקות וגם מנורת זכוכית גדולה ויפה עם קנים של זכוכית. נכנסנו הלאה והנה אלפי נרות כוערים וצפחות שמן פֶּדלקות ובאמצע צפחת גדולה מלאה שמן והאש הגדולה התיזה נצרות. לא יכלתי לסבל את המזוהם החרישי של השמן והאש והדחק הגדול ונצא. היינו

61 באין חנות מכולת במקום היו המתיישבים מספקים לנו חלק מן המצרכים החיוניים מתוצרתם.

59 אחד המתיישבים.
60 אחד המתיישבים.

[בלי תאריך]

הבקר באתי לבית-הספר ונשב ללמד. הילדים בכתתנו למדו גמרא ואנחנו הילדות נכנסנו לכתה ג' ללמד. אנחנו לומדים, ופתאם אנחנו שומעים את קולו של ארון לית מבעד לקיר, לאמר: קרימסדורף גוע!... השמועה הזאת הרעיידה את נפשי ואחשב בלבי, איש שהיה כה חביב על בני המושב עזב אותנו וילך לעולם השני. בהפסקה הראשונה שלח המורה את הילדים להגיד תהלים ואנחנו לא למדנו. אחר-כך הלכנו לראות אותו. באנו לשם וראינו יהודים יושבים ומתפללים, נשים בוכות, ועל הארץ מונח הנפטר, מקסה שחורים ונרות שעוה דולקים מסביבו. בני ביתו היו רק חתנו ובתו ואשתו – אותם לא ראינו. אחר-כך רחצנו את ידינו ולא נגבנו אותן⁶² והלכנו ללוייה. בחוץ העמידו עגלה עם שני פריים ואותו לקחו ונשאו מהבית וישימהו בארון, ואת הפריים החזיקו ברסנם. בתו ואשתו, שהשתתקו קצת, ראו את העגלה הנוסעת, קפצו ממקומן והלילו ובתו צעקה: אבא יקר, הן לפני שנה נסעת אתה לבדך בעגלה הזאת להוביל תבואה ועכשו אתה נוסע להקבר! מה מעציב היה הדבר הזה. הלילה הזה, הלכנו והלכנו עד שהגענו לבית-הכנסת שם התעמרטו והעמרטו את העגלה, והשוחט התחיל לנאם נאום מעציב מאד: כי הוא פשט את בגדיו וילבש בגדים לבנים וירד לקבר, ואנחנו כלנו מלבשים פה יפה, אבל עוד כלנו נפשט את בגדינו ונלבש בגדים לבנים ונרד לקבר. לבסוף אמרו לו, שיפד מאתנו ויסלח לנו על מה שחטאנו לפניו. בנאם הזה בכו כלם וגם אני בתוכם, כאלו אבן כבדה נתגלגלה ובאה על לבי ואשפך אותה בדמעות. וגם דבר אחד היה שהפליאני מאד, כי גם ארון שמואלי בכה. דבר זה פעל עלי להפליא. אחר הבכי הלכנו הלאה ללוותו. הגענו עד הדרך שיורדת לטבריה⁶³ ונשוב, והם הלכו הלאה, המובילים וגם אנשים אחרים מאנשי המושב. אנחנו שבנו בדרך אחרת כדי לא לעשות קפנדריה ובבאנו הביתה רחצנו את ידינו בחוץ ונכנס הביתה. המרקה הזו פעל עלי ככה עד שכל היום לא עלה צחוק על שפתי.

יום שלישי, ? בתמוז, תרפ"ה

הבקר באנו לבית-הספר והמורה בשר לנו בשורה נפלאה, שנלך לטיל לארבל⁶⁴. מיד רצנו הביתה ונקח כל אחד אכל. אני באתי הביתה והתחלתי להתכונן. קדם כל העמידה לי אמי ביצים על מכונת הפרימוס כדי שיתבשלו. אחר-כך לקחתי בקבוק קטן מלא מים, ולחם בחמאה ומלפפון ושלוש עוגות,⁶⁵ ושמתני את כל זה בסלי הקטן והלכתי לבית-הספר. שם כבר היו עוד ילדים וכלם שחקו במקלות. שמתני את האכל

תעודה: מושב חוטין תרפ"ה

בכתה הלכתי גם אני לשחק במקלות.⁶⁶ לעת עתה⁶⁷ בא המורה ואמר שנלך. לקחתי את האכל שלי, והסתדרנו והלכנו. בדרך נפל לי הנעל. עד שלבשתי אותו הרחיקו התלמידים ואני הצטרכתי להשיג אותם. השגתי אותם בן רגע והלכנו הלאה. באנו לארבל, שם היו עמודים ואבנים, זכרון מעיר גדולה שנחרבה. ונלך משם ונגף באבנים בדרך, ואחר-כך נהיה מורד-הר חזק ועלינו היה לרדת אותו. ילדים אחדים, וביניהם גם אני, ירדנו אחת ושתים והנותרים ירדו לאט לאט. אחר-כך הלכנו קצת ופתאם והנה עדר לקראתנו. הילדות הקטנות, ובתוכן גם אני ופנינה, פחדנו מהפרות, אבל הן עברו להן במנוחה ולא נגעו בנו לרעה. אבל הרעה של הפרות נגש אלינו ורצה להכות אותנו. המורה הרים עליו את מקלו ואמר לו, לך לעזאזל. או הרפה הערבי והלכנו הלאה. פתאם פגשנו מעין נובע וך. שמחנו מאד כי כלנו היינו צמאים המים שהכינונו לא הספיקו לנו, ונשתה ואחר-כך ישבנו תחת שזריה,⁶⁸ שהיא כמו ספה, והמורה הקריא לנו ספור ואנחנו אכלנו. אחר-כך הלכנו על הרים גבוהים וכשעלינו על הר זקוף⁶⁹ נרמה לנו כי אנחנו נופלים לים כנרת. אני הייתי מהמשיגים, ויצחק ונחמן וסגלה ואני הלכנו ראשונים, ולפעמים השגנו עד כי כמעט שלא ראינו את המורה והתלמידים. אחר-כך חכינו לתלמידים הנשארים והלכנו הביתה. אני הייתי עיפה מאד וצמאה, ושתיתי ואכלתי ונחתתי, ואחר-כך עשיתי את שעורי הלכתי קצת לטיל ואחר-כך הלכתי לישון.

[בלי תאריך]

החגיגה במושבתנו⁷⁰

לפני זמן מה היה פה האיש הנמפרסם ושמו סיר אלפרד מונד, והוא נתן לנו תורה למתנה, תורה נהדרה במינה: כתנת תכלת עליה, וכנו שבייל של זהב על לבה ועליו כתובות עשרת הדברות. למעלה ישנם נעמונים והם מצלצלים כשנוגעים בתורה. ובשביל התורה ערכנו חגיגה והמחשה ומכונת החרישה הלכו לפנינו ועליהם התורה כדי להראות כי תורה ועבודה הם אחים. כל המגרש היה מלא מפה לפה וכל העינים היו נשואות לכביש לראות את הרב קוק בבאו. והנה נראה האוטומוביל שבו ישב הרב קוק. אנחנו עמדנו מסודרים בשורה של תלמידינו ושורה של תלמידות והאוטו עבר בינינו. אחר-כך הוציאו חפה החרוץ והכחן לקח את התורה ועמד תחת החפה ואנחנו התחלנו ללכת, לפנינו הטרקטור ובינינו התורה. הלכנו ככה כל הזמן ואחר-כך באנו למקום שבונים את בית-הכנסת החדש, שם הוכנה במה ואנשים אחרים נאמו וגם הרב קוק ביניהם והוא דבר בהתלהבות רבה מאד [נקטע באמצע]

67 בינתיים.

68 סדיקה – שיחף (שיטה סוככנית).

69 מצוק ארבל.

70 השווה ידיעה בעיתון 'היום' מיום 4 באוגוסט 1925: 'בית-כנסת בחוטין: בשבת שעבר הוחגה במושבה של 'המרחיח' חוטין, בקרבת טבריה, הנחת אבן-הפנה לבנין בית-הכנסת בנוכחותם של הרב הראשי קוק, הפרופסור הרמן שטרק, הרב פישמן ואחרים. באותו יום חגגה המושבה את סיום ספר התורה – מתנתו של סיר אלפרד מנדל.'

62 רחיצת ידיים בלי לנגנן וכן הימנעות מעשיית קפנדריה ורחיצת הידיים בחוץ, כנוכר הלהל, כל אלה מנהגים שהיו מקובלים בהלוויית.

63 עדיין לא היה בית-יקבורות בחיטין והמת הובל לקבורה בטבריה.

64 ארבל רחוקה כשלושה ק"מ מחיטין. פסגת הר ארבל 400 מטר מעל פני הכנרת. המעיין הנוכר הוא עין ארבל.

65 עוגיות.

66 משחק בשני מקלות, אחד קצר ומחודד בקצותיו – והשני ארוך ממנו. במקל הארוך מכים על קצהו של הקצר, וכאשר זה מתרומם באויר חובטים בו במקל הארוך ומעיפים אותו רחוק ככל האפשר, וכל המרחיק זוכה.